

Krzysztof Wroński*

orcid.org/0000-0003-2848-1718

Analiza elewacji wschodniej średniowiecznego zamku joannitów w Swobnicy

Analysis of the Eastern Facade of the Medieval Castle of the Knights Hospitaller in Swobnica

Słowa kluczowe: Pomorze, architektura średniowieczna, architektura ceglana, zamek, badania architektoniczne

Keywords: Pomerania, medieval architecture, brick architecture, castle, architectural research

Wprowadzenie

Zamek joannitów w Swobnicy należy do najcenniejszych zabytków Pomorza Zachodniego, pozostając jednak obiektem stosunkowo słabo rozpoznanym pod względem badań architektonicznych. Dotychczasowe analizy nie objęły m.in. elewacji wschodniej korpusu, stanowiącej pierwotnie wschodnią kurtynę średniowiecznego kasztelu, a współcześnie niemal całkowicie pozbawionej tynków, ukazującej złożony obraz przekształceń tej części założenia. Celem prac przeprowadzonych przez autora była analiza zachowanych nawarstwień architektonicznych, co pozwoliło uzupełnić dotychczasowy stan wiedzy dotyczący historii budowlanej skrzydła wschodniego, gdzie do czasów wojny trzydziestoletniej koncentrowały się funkcje sakralne, mieszkalne i reprezentacyjne związane z działalnością joannitów – początkowo katolickiego konwentu, a po wprowadzeniu reformacji na Pomorzu rezydencji ewangelickich komendantów.

Skrócony opis obiektu

Zamek jest położony na południe od zabudowań wsi Swobnica, na sztucznie uformowanym półwyspie Jeziora Zamkowego. Od stałego lądu oddziela go przepiór dawnej fosy zewnętrznej, wyznaczający czworo-

Introduction

The Castle of the Knights Hospitaller in Swobnica is one of the most valuable monuments of Western Pomerania, yet it remains relatively insufficiently investigated in terms of architectural research. Previous analyses have not encompassed, among other aspects, the eastern facade of the main mass, which originally constituted the eastern curtain wall of the medieval castle complex and, in its present state—almost entirely deprived of plaster—reveals a complex picture of the transformations undergone by this part of the complex. The aim of this research was to analyze the preserved architectural stratification, thereby supplementing the existing state of knowledge concerning the construction history of the eastern wing, where, until the Thirty Years' War, the religious, residential, and formal functions associated with the activity of the Knights Hospitaller were concentrated—initially as a Catholic convent, and, following the introduction of the Reformation in Pomerania, also as the seat of Evangelical commanders.

Brief description of the castle

The castle is situated south of the village of Swobnica, on an artificially formed peninsula of Zamkowe Lake. It

* dr, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Wydział Sztuk Pięknych, Instytut Historii Sztuki i Dziedzictwa Kulturowego, Katedra Konserwatorstwa

* Ph.D., Nicolaus Copernicus University, Faculty of Fine Arts, Institute of History of Art and Cultural Heritage, Department of Conservation

Cytowanie / Citation: Wroński K. Analysis of the Eastern Facade of the Medieval Castle of the Knights Hospitaller in Swobnica. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2026, 86:76–93

Otrzymano / Received: 11.12.2025 • **Zaakceptowano / Accepted:** 23.03.2026

doi: 10.48234/WK86SWOBNICA

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

Ryc. 1. Swobnica, widok założenia zamkowego od strony północno-zachodniej; fot. Ł. Świerczewski, Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Zamek_w_Swobnicy_aerial_2023_II.jpg

Fig. 1. Swobnica, general view of the castle complex from the northwest; photo by Ł. Świerczewski, Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Zamek_w_Swobnicy_aerial_2023_II.jpg

bok o wymiarach ok. 150×146 m. W środkowej części założenia znajduje się nasyp zamkowy, od strony zachodniej wydzielony przegłębieniem fosy wewnętrznej; przewyższa on położony po tej stronie dziedziniec gospodarczy o ok. 4 m. Zamek ma formę czworoboku o wymiarach $50,4 \times 50,5 \times 47 \times 48,4$ m (E, W, N, S), którego mury obwodowe obejmują całą wysokość nasypu (ryc. 1, 2). Cokół, z wyjątkiem narożnika północno-zachodniego, wzniesiono z kamienia narzutowego, natomiast mury powyżej wykonano z cegły.

Zabudowę tworzą dwa murowane skrzydła główne, wschodnie i południowe, oraz wieża usytuowana w narożniku północno-zachodnim. W licu kurtyny północnej widoczne są relikty niezachowanego skrzydła. Korpus główny ma trzy kondygnacje nadziemne oraz piwnice i jest nakryty czterospadowym dachem namiotowym z pokryciem ceramicznym. Układ funkcjonalno-przestrzenny parteru jest jedno- i dwutraktowy, pierwszego piętra – w większości dwutraktowy, a drugiego piętra – mieszany. Wnętrza przedzielone są stropami drewnianymi. Piwnice, przekryte sklepieniami kolebkowymi i krzyżowymi, zajmują północną i środkową część skrzydła.

Elewacja zachodnia jest 11-osiowa w kondygnacji parteru, a na pozostałych kondygnacjach 13-osiowa. Jej układ w części północnej jest nieregularny i nosi ślady licznych przekształceń. Główne wejście umieszczono w ryzalicy na osi korpusu, a wejścia dodatkowe znajdują się w osiach skrajnych. Po obu stronach ryzalitu zlokalizowano zejścia oraz świetliki piwniczne. Południowa ściana szczytowa skrzydła jest 3-osiowa na poziomie drugiego piętra; poniżej znajdują się świetliki latryn. W północnej ścianie szczytowej parter ma układ 2-osiowy, zaś drugie

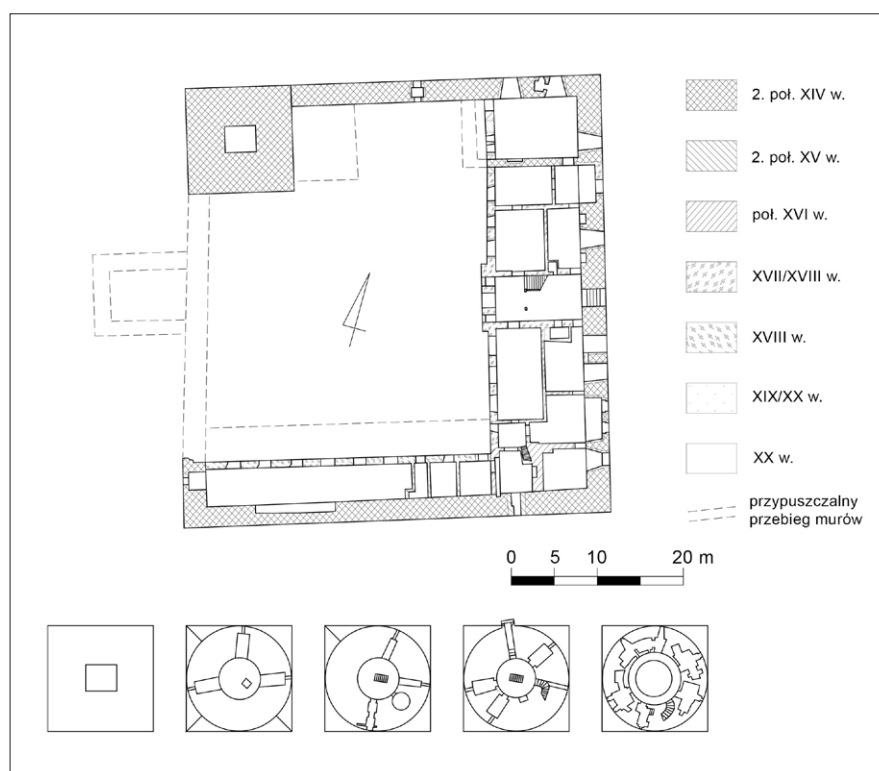
is separated from the mainland by a former outer moat, which delineates a quadrilateral measuring approximately 150×146 m. In the central part of the complex there is a castle mound, separated on the western side by a deepened inner moat. It rises approximately 4 m above the outer ward situated on that side.

The castle is roughly rectangular in plan, measuring $50.4 \times 50.5 \times 47 \times 48.4$ m (E, W, N, S), with curtain walls extending over the entire height of the mound (Fig. 1, 2). The plinth, with the exception of the northwestern corner, was constructed of glacial erratic stone, while the walls above were built of brick.

The complex consists of two main brick wings—the eastern and the southern—as well as a tower situated in the northwestern corner. In the face of the northern curtain wall, relics of a non-preserved wing are visible. The main mass comprises three above-ground stories and basements and is covered with a hipped roof with ceramic roofing.

The functional and spatial arrangement of the ground floor is single- and double-bay; that of the first floor is predominantly double-bay, and that of the second floor is mixed. The interiors are divided by wooden beam ceilings. The cellars, covered with barrel and groin vaults, occupy the northern and central parts of the wing.

The western facade is eleven-axial at the ground-floor level and thirteen-axial on the remaining stories. Its layout in the northern part is irregular and bears traces of numerous alterations. The main entrance is located in a central avant-corps, while additional entrances are situated in the outermost axes. On both

Ryc. 2. Współczesny rzut poziomy przyziemia zamku z rozwarstwieniem chronologicznym, opracowany na podstawie dotychczasowego stanu badań; oprac. K. Wroński

Fig. 2. Present-day site plan of the castle with chronological stratification, based on the current state of research; drawing: K. Wroński

piętro – 3-osiowy. Niesymetryczna elewacja wschodnia jest 9-osiowa na poziomie parteru i 8-osiowa na piętrze. Drugie piętro ma regularny układ 14-osiowy. W 6. osi parteru znajduje się wejście ogrodowe (ryc. 3).

Otwory okienne – prostokątne na parterze i pierwszym piętrze, a na drugim piętrze zbliżone do kwadratu – są zamknięte ceglаныmi nadprożami, zaś w fasadzie zwieńczone kłincami w nadprożach. Otwory okienne elewacji wschodniej, zwłaszcza w północnej części parteru i piętra, cechują się większą dysproporcją formatów. W osi klatki schodowej okna zamknięto łukiem pełnym.

Elewacja zachodnia pokryta jest tynkiem wapiennym, a narożniki ryzalitu opracowano w formie boniowania. W ścianach szczytowych i elewacji wschodniej tynki zachowały się między oknami drugiego piętra, co uwidacznia liczne przemurowania. Na poziomie parteru elewację wschodnią porasta bluszcz.

Rys historyczny

Wieś Swobnica istniała najprawdopodobniej już pod koniec XIII w., podlegając wówczas komandorii templariuszy w Rurce. Po kasacie zakonu w 1312 r. jego dobra przekazano joannitom [Brzustowicz 2009, s. 52–54, 56]. Swobnica została po raz pierwszy wzmiankowana w źródłach ponad 30 lat później, w 1345 r. W 1373 r., po napaści Wedlów i mieszczan chojeńskich oraz zniszczeniem Rurki, konieczne stało się przeniesienie siedziby zakonnej do miejsca o większych walorach obronnych. W 1377 r. książęta pomorscy wydali zgodę na budowę

sides of the avant-corps there are cellar entrances and cellar skylights. The southern gable wall of the wing is three-axial at the second floor; below are latrine openings. In the northern gable wall, the ground floor has a two-axial layout, while the second floor is three-axial. The asymmetrical eastern facade is nine-axial at ground-floor level and eight-axial on the first floor, while the second floor displays a regular fourteen-axial arrangement. In the sixth axis of the ground floor there is a garden entrance (Fig. 3).

Window openings—rectangular at the ground floor and first-floor levels, and nearly square on the second floor—are closed with brick lintels, and in the façade they are topped with wedge-shaped voussoirs. The window openings of the eastern facade, especially in the northern part of the ground floor and first floor, display greater disproportions in size. In the axis of the staircase, the windows are topped with a round arch.

The western facade is covered with lime plaster, and the corners of the avant-corps are articulated with bossage. On the gable walls and on the eastern facade, plaster has been preserved between the second-floor windows, revealing numerous rebuilding phases. At ground-floor level, the eastern facade is overgrown with ivy.

Historical outline

The village of Swobnica most probably existed already at the end of the 13th century and was then subordinate to the Templar commandery in Rurka. Following the

Ryc. 3. Widok kurtyny wschodniej od strony południowo-wschodniej, 2023; fot. K. Wroński

Fig. 3. View of the eastern curtain wall from the southeast, 2023; photo by K. Wroński

nowego „zamku czy domu, który mogą wznieść z drewna lub kamienia” na terenie ziemi bańskiej [Breitsprecher 1940, s. 88–90, 129]. Pierwszy komendant – *Comter Herrn Heinrich von Gunsterberch* z Suchania – został odnotowany w 1382 r., gdy nastąpić miało przeniesienie komandorii z Rurki do Swobnicy [Breitsprecher 1940, s. 101–104, 129; Kantzow 2005, s. 462]. Konwent swobnicki był stosunkowo nieliczny – składał się z komendanta, trzech braci-rycerzy oraz dwóch lub trzech kapłanów [Wroński 2024, s. 446–447]. W 1474 r. mistrz baliwatu oddał Swobnicę dożywotnio komendantowi Richardowi von Schulenburgowi [Breitsprecher 1940, s. 126]. W 1534 r. na Pomorzu przyjęto reformację. Joannici, opowiadając się za protestantyzmem, uniknęli kasaty majątków. Stanowiska komendantów miały być odtąd obsadzone pod dyktando księżcy, o co w 1544 r. wybuchł konflikt, zakończony dopiero trzy lata później potwierdzeniem księżcego przywileju. Komendantem został wówczas Andreas Blumenthal, dworzanin księcia Filipa I Wołogoskiego [Breitsprecher 1940, s. 148–149]. W kolejnych latach konwent zanikł. W okresie 1576–1628 Swobnica pozostawała w rękach komendantów z rodu von Putbus. W 1621 r. pożar zniszczył znaczną część zamku. W trakcie wojny trzydziestoletniej w 1629 r. obiekt zajęły wojska cesarskie, a w 1631 r. – szwedzkie. Po zakończeniu wojny Swobnicę włączono w obręb Pomorza Szwedzkiego. Joannici, pomimo podejmowanych prób, nie odzyskali już komandorii [Breitsprecher 1940, s. 164, 203–206]. Majątek był następnie w posiadaniu dygnitarzy szwedzkich, jednak już w 1675 r. zamek znalazł się w granicach Brandenburgii. Początkowo pozostawał własnością prywatną, po czym w 1680 r. został sprzedany księżnej Dorothei [Hinterkeuser 2014, s. III, VII–IX]. W latach 1689–1788 Swobnica znajdowała się w rękach margrabiów z linii Brandenburg-Schwedt, a następnie Hohenzollernów.

dissolution of the Order in 1312, its possessions were transferred to the Knights Hospitaller [Brzustowicz 2009, pp. 52–54, 56]. Swobnica was first mentioned in written sources in 1345. In 1373, following an attack by the Wedel family and the townspeople of Chojna, as well as the destruction of Rurka, it became necessary to relocate the Order’s seat to a place of greater defensive value. In 1377, the Pomeranian dukes granted permission to construct a new “castle or house, which they might erect in wood or stone” within the Land of Banie [Breitsprecher 1940, pp. 88–90, 129]. The first commander—Comter Herrn Heinrich von Gunsterberch of Suchań—was recorded in 1382; at that time, the transfer of the commandery from Rurka to Swobnica is believed to have taken place [Breitsprecher 1940, pp. 101–104, 129; Kantzow 2005, p. 462]. The convent in Swobnica was relatively small, consisting of the commander, three knight-brothers, and two or three priests [Wroński 2024, pp. 446–447]. In 1474, the bailiff granted Swobnica as a life estate to the commander Richard von Schulenburg [Breitsprecher 1940, p. 126]. In 1534, the Reformation was adopted in Pomerania. By adopting Protestantism, the Knights Hospitaller avoided the confiscation of their estates. Thereafter, the office of commander was to be filled according to ducal decision, which led to a conflict in 1544, resolved only three years later through the confirmation of the ducal privilege. Andreas Blumenthal, a courtier of Duke Philip I of Wolgast, subsequently became commander [Breitsprecher 1940, pp. 148–149]. In subsequent years, the convent ceased to exist. Between 1576 and 1628, Swobnica remained in the hands of commanders from the von Putbus family. In 1621, a fire destroyed a substantial part of the castle. During the Thirty Years’ War, the complex was

Do 1945 r. pozostawała w dzierżawie. W 1948 r., po krótkim okresie użytkowania jako mieszkania, zamek został przejęty przez Państwowe Gospodarstwo Rolne. Korpus główny pełnił od tego czasu funkcję biur i spichlerza, co doprowadziło do pogorszenia stanu technicznego [Radacki 1959, s. 17]. W 1992 r. zamek nabył właściciel prywatny, którego działania przyczyniły się do dalszej degradacji obiektu. W 2008 r. zawaliło się skrzydło północne, a w wnętrzu skrzydła głównego z powodu złego stanu dachów uległy znacznym zniszczeniom. W 2012 r. zamek przejęła gmina Banie i przeprowadziła remont wieży oraz dachów [Hinterkeuser 2014, s. IV–V]. W ostatnich latach jego stan ponownie uległ pogorszeniu.

Stan badań

Pierwsze próby omówienia dziejów budowlanych zamku, oparte głównie na źródłach pisanych i obserwacji zachowanych struktur, były dziełem badaczy niemieckich przed 1945 r. [Bülow 1879; Bülow 1880; *Die Baudenkmäler* 1902; Breitsprecher 1940]. Badania architektoniczne obiektu przeprowadził w 1959 r. Antoni Kąsinowski, a opracowanie historyczne na ich podstawie przygotował Zbigniew Radacki. Elewacja wschodnia została jednak omówiona marginalnie [Kąsinowski 1959; Radacki 1959]. W 1975 r. Kazimiera Kalita sporządziła dokumentację układu funkcjonalnego oraz wystroju wnętrz [Kalita 1975], a w latach 1978–1981 prowadzono pod kierunkiem Andrzeja Kamińskiego kolejne badania architektoniczne [Kamiński 1982a; Kamiński 1982b], uzupełnione archeologicznymi badaniami wiertniczymi [Cnotliwy et al. 1979]. Analiza struktury objęła elewację frontową oraz wnętrza skrzydła głównego (wschodniego). Potwierdzono wówczas, że wielofazowa zabudowa średniowieczna obejmowała całą kurtynę wschodnią. Na temat historycznej formy zamku wypowiadał się przede wszystkim Zbigniew Radacki [Radacki 1976; Radacki 2005/2006], a w ostatnich latach także Krzysztof Wroński [Wroński 2024]. Architektura zamku była ponadto omawiana w innych publikacjach [m.in. Guerquin 1984, s. 294; Kajzer et al. 2010, s. 471–472; Pilch, Kowalski 2012, s. 173–174; Kalita-Skwirzyńska 2006, s. 124–127; *Architektura gotycka* 1995, s. 218, 331–332; Hinterkeuser 2014], jednak zamek nadal nie doczekał się kompleksowego opracowania.

Badania kurtyny wschodniej autor przeprowadził w latach 2023–2024. W ich trakcie zarejestrowano przewiązania murów, rozkucia, przemurowania oraz cechy zastosowanego budulca [Zimnowoda-Krajewska 2015, s. 121–129]. Uzyskane wyniki zestawiono z dotychczasowymi ustaleniami badawczymi (zwłaszcza rezultatami analiz wewnętrzznego lica kurtyny wschodniej) oraz z materiałem źródłowym, przede wszystkim inwentarzami sporządzonymi w latach 1545–1576 [APS, AKW, sygn. 1999, 2040].

Rozwarstwienie chronologiczne

W wyniku przeprowadzonych badań wyróżniono dzie więć faz budowlanych, z których pięć pierwszych wiąże się z działalnością zakonu joannitów.

occupied by imperial troops in 1629 and by Swedish forces in 1631. After the war, Swobnica became part of Swedish Pomerania. Despite repeated attempts, the Knights Hospitaller never regained the commandery [Breitsprecher 1940, pp. 164, 203–206]. Subsequently, the estate was held by Swedish dignitaries, but already in 1675 the castle came under Brandenburg rule. Initially, it remained in private ownership; in 1680, however, it was sold to Duchess Dorothea [Hinterkeuser 2014, pp. III, VII–IX]. Between 1689 and 1788, Swobnica remained in the hands of the margraves of Brandenburg-Schwedt line and, subsequently, the Hohenzollerns. Until 1945, it remained under lease. In 1948, following a short period of residential use, the castle was taken over by a State Agricultural Farm. The main mass was subsequently used as offices and a granary, which led to a deterioration in its condition [Radacki 1959, p. 17]. In 1992, the castle was acquired by a private owner whose actions contributed to its further degradation. In 2008, the northern wing collapsed, and the interiors of the main wing were severely damaged due to the poor condition of the roofs. In 2012, the castle was taken over by the municipality of Banie, which undertook repairs to the tower and the roofs [Hinterkeuser 2014, pp. IV–V]. In recent years, its condition has deteriorated once again.

State of research

The first attempts to discuss the construction history of the castle, based primarily on written sources and observations of the surviving fabric, were undertaken by German researchers before 1945 [Bülow 1879; Bülow 1880; *Die Baudenkmäler* 1902; Breitsprecher 1940]. Architectural investigations of the building were carried out in 1959 by Antoni Kąsinowski, and a historical study based on these results was prepared by Zbigniew Radacki. The eastern facade, however, was addressed only marginally [Kąsinowski 1959; Radacki 1959]. In 1975, Kazimiera Kalita compiled documentation of the spatial layout and interior decoration [Kalita 1975], and in 1978–1981 further architectural investigations were conducted under the direction of Andrzej Kamiński [Kamiński 1982a; Kamiński 1982b], supplemented by archaeological drilling surveys [Cnotliwy et al. 1979]. These studies encompassed the main (courtyard) facade and the interiors of the main (eastern) wing and confirmed the existence of a multi-phase medieval structure extending along the entire eastern curtain wall. The historical form of the castle has been discussed primarily by Zbigniew Radacki [Radacki 1976; Radacki 2005/2006], and, more recently, also by Krzysztof Wroński [Wroński 2024]. The castle has also been analysed in other publications [m.in. Guerquin 1984, p. 294; Kajzer et al. 2010, pp. 471–472; Pilch, Kowalski 2012, pp. 173–174; Kalita-Skwirzyńska 2006, pp. 124–127; *Architektura gotycka* 1995, pp. 218, 331–332; Hinterkeuser 2014]; however, it has not yet been the subject of a comprehensive study.

The author conducted research on the eastern

Ryc. 4. Rozwarstwienie chronologiczne elewacji wschodniej zamku; linią przerywaną oznaczono obrys latryny z fazy III; oprac. K. Wroński
 Fig. 4. Chronological stratification of the eastern facade of the castle; the dashed line indicates the outline of the latrine from Phase III; drawing: K. Wroński

Faza I (4. ćwierć XIV – 1. ćwierć XV w.)

Najstarszym elementem elewacji jest cokół kamienny w narożniku północno-wschodnim, powstały wraz z odcinkiem północnym, a następnie – w jednym lub dwóch etapach – uzupełniony dalszym odcinkiem w kierunku południowym, aż do narożnika południowo-wschodniego (ryc. 4, 5). Mimo różnic w sposobie układania poszczególnych warstw eratyków cokół wykazuje względną jednorodność i zmiany wynikają zapewne z krótkich przerw we wznoszeniu poszczególnych odcinków, które prowadzono według wcześniej wytyczonego rzutu lub wykonanego w całości fundamentu zamku. Cokół wzniesiono z kamienia narzutowego, a jego warstwy główne starannie wypełniono mniejszymi kamieniami, okrzeskami i fragmentami cegieł spojonymi zaprawą wapienną. Budowę partii ceglanych rozpoczęto od wzniesienia powstającego wraz z kurtyną północną narożnika północno-wschodniego na wysokość +7,6 m ponad cokół (etap I, 10 w = 115,5 cm; 27,5–29,5 × 13,5–14 × 9–10 cm)¹. Zmiana kolorystyki cegieł oraz większy udział zendrówek w wyższej partii mogą świadczyć o więcej niż jednym źródle budulca ceglano. Następnie przy użyciu strzępi dowiązano do niego niższy odcinek muru (do wysokości +3,85 m), sięgający do narożnika południowo-wschodniego² (etap II, ryc. 4, 5). Murowano go od strony strzępi, jednak siedem dolnych warstw cegieł charakteryzuje się zaburzeniami w wтку (m.in. zdwojone wozówki, układ rzemykowy), co może wskazywać, że pierwotnie prace prowadzono od strony południowej, wymuszając zmiany wtku w miejscu dowiązania do istniejącego muru. W części północnej cechuje go zróżnicowanie formatów cegieł, zwłaszcza ich wysokości, niwelowane zmienną grubością spoin, w górnych warstwach miejscami uformowanych trój-

curtain wall in 2023–2024. During this work, bondings, rebuildings, cuttings and the characteristics of the building material were recorded [Zimnowoda-Krajewska 2015, pp. 121–129]. The results were compared with previous research findings, particularly analyses of the inner face of the eastern curtain wall, as well as with source material, especially inventories compiled in the years 1545–1576 [APS, AKW, sygn. 1999, 2040].

Chronological stratification

As a result of the research carried out, nine construction phases were identified, the first five of which are associated with the activity of the Knights Hospitaller.

Phase I (fourth quarter of the fourteenth century – first quarter of the fifteenth century)

The oldest element of the facade is the stone plinth in the northeastern corner, constructed together with the northern section and subsequently extended—either in one or two stages—southwards to the southeastern corner (Fig. 4, 5). Despite differences in the arrangement of individual layers of erratics, the plinth displays relative uniformity. The observed variations most likely result from short interruptions in the construction of individual sections, carried out according to a pre-established plan or based on fully executed foundations of the castle. The plinth was constructed of glacial erratic stones, and its principal courses were carefully filled with smaller stones, chips, and fragments of brick bonded with lime mortar. The construction of the brick sections began with the erection of the northeastern corner to a height of 7.6 m above the plinth (stage I, 10 w = 115.5 cm; 27.5–29.5 × 13.5–14 × 9–10 cm).¹ A change

Ryc. 5. Północna część elewacji wschodniej; strzałką oznaczono linię strzępi między I a II etapem fazy I, linie przerywane wyznaczają obrys latryny z fazy III, 2024; fot. K. Wroński

*Fig. 5. Northern part of the eastern facade; the arrow indicates the line of the tooth-
ing between stages I and II of Phase I, dashed lines mark the outline of the latrine
from Phase III, 2024; photo by K. Wroński*

Ryc. 6. Południowa część elewacji wschodniej, 2024; fot. K. Wroński

Fig. 6. Southern part of the eastern facade, 2024; photo by K. Wroński

Ryc. 7. Środkowa część elewacji wschodniej; linią przerywaną oznaczono strefę zaburzenia wstępu gotyckiego; A – zablockowane okno z fazy III, 2024; fot. K. Wroński

Fig. 7. Central part of the eastern facade; the dashed line marks the zone of disturbance in the Gothic bond; A – blocked window from Phase III, 2024; photo by K. Wroński.

kątnie z rysą (10 w = 113–118 cm; 28–30 × 13–14,5 × 8,5–11 cm). W części środkowej 10 w = 116 cm (27–28 × 13,5–14,5 × 9–10), a w południowej 10 w = 116,5 cm (28–29 × 13–14 × 9–10,5 cm).

W wyższych warstwach mur nabiera regularności w zakresie ornamentu zendrówkowego, jednak etap ten wieńczy pas o wysokości sześciu cegieł na całej długości pozbawiony dekoracji³. W rejonie 8. osi występuje, zastosowana tylko w tym miejscu zamku, dekoracja w postaci dwóch rombów wykonanych z zendrówek (ryc. 4–6). Między 2. a 3. osią parteru pojawiają się „dziewiątki” i „rzemyki”, a między 8. a 9. osią czytelne jest zaburzenie wstępu gotyckiego na wysokość 13 warstw (z wielokrotnieniem wózków i główek). W mo-

in the color of the bricks and a higher proportion of overfired bricks in the upper part may indicate that the material originated from more than one source. Subsequently, a lower section of the wall (to a height of +3.85 m) was tied to it, extending to the southeastern corner² (stage II, Fig. 4, 5). It was bonded against a toothing; however, the seven lowest courses display irregularities in the bond (including doubled stretchers and half-headers), which may indicate that construction was originally carried out from the southern side.

In the northern section, variation in brick dimensions—especially in height—is evident, compensated for by variations in joint thickness. In the upper courses, the joints are in places triangular, with an incised groove. In the central section, 10 w = 116 cm (27–28 × 13,5–14,5 × 9–10) and in the southern section, 10 w = 116,5 cm (28–29 × 13–14 × 9–10,5 cm).

In the upper parts of the wall, the masonry becomes more regular in terms of the decorative arrangement of overfired bricks; however, this stage is concluded by a six-course band devoid of decoration.³ At the eighth axis, a unique decorative motif consisting of two rhombuses executed in overfired bricks appears (Fig. 4–6). Between the second and third axes at ground-floor level, occurrences of three-quarter bricks and half-headers appear, while between the eighth and ninth axes a disturbance of the Gothic bond is clearly visible over a height of 13 courses (with a multiplication of stretchers and headers). At the time of its completion, the wall rose approximately 2.5 m above the courtyard level.⁴

Following a probable interruption, possibly resulting from seasonal organization of work or the availability of building materials, construction resumed with the erection of a further section extending from a toothing in the northern part to the southeastern corner, reaching heights of 7.74 m and 9.51 m at the corner (third stage). In the northern section, 10 w = 117 cm (27,5–30 × 14–14,5 × 9–10 cm), in the central section, 10 w = 117 cm (27–28 × 11,5–13,5 × 9–10 cm), and in the southern section, 10 w = 116 cm (29–30 × 14–14,5

Ryc. 8. Górna partia północnej części elewacji z widocznym krenelażem; strzałką oznaczono linię strzępi między etapem IV i VI fazy I, A, B – domniemane ościeża okien z fazy III, C – przemurowanie pionu kominowego, D – domniemane miejsce żurawia z fazy IV, 2024; fot. K. Wroński

Fig. 8. Upper part of the northern section of the facade with visible crenellation; the arrow indicates the line of the toothing between stages IV and VI of Phase I; A, B – presumed window jambs from Phase III; C – rebuilding of the chimney flue; D – presumed location of a crane from Phase IV, 2024; photo by K. Wroński

mencie ukończenia mur wznosił się ponad dziedziniec na wysokość ok. 2,5 m⁴.

Po przypuszczalnie dłuższej przerwie, mogącej wynikać z sezonowości prac lub dostępności materiału budowlanego, wzniesiono odcinek od strzępi w północnej części kurtyny do narożnika południowo-wschodniego (do wysokości +7,74 m, a w narożniku +9,51 m) (etap III). W części północnej 10 w = 117 cm (27,5–30 × 14–14,5 × 9–10 cm), w części środkowej 10 w = 117 cm (27–28 × 11,5–13,5 × 9–10 cm), a w części południowej 10 w = 116 cm (29–30 × 14–14,5 × 9–11) (ryc. 4). Przy narożniku południowo-wschodnim, pomiędzy 2. a 3., 5. a 6., 6. a 7. oraz 7. a 8. osią, występują „dziewiątki” i „rzemyki”. Mur cechuje lepszy wypał cegły i bardziej regularny ornament zendrówkowy.

Być może w ramach tej samej kampanii budowlanej lub w krótkim odstępie czasu podniesiono narożnik północno-wschodni, wieńcząc go krenelażem (etap IV, +13,8 m; 10 w = 112,5 cm; 28–28,5 × 13,5–14,5 × 9–9,5 cm), przy jednoczesnym kontynuowaniu ornamentu zendrówkowego. Długość tego odcinka (blisko 13 m) odpowiada szerokości ulokowanej tu kaplicy (ryc. 2, 4, 5); można przypuszczać, że budowę jej partii nadziemnych kontynuowano po wzniesieniu tego fragmentu muru [Wroński 2024, s. 438–441, fig. 6]. Taki przebieg prac, zakładający ukończenie w pierwszej kolejności budynku kaplicy, pozostaje w zgodzie z potrzebami życia wspólnotowego konwentu, dla którego podstawowymi elementami były dormitorium, refektarz i właśnie świątynia. Jako ostatnie powstały nadbudowa przy narożniku południowo-wschodnim (etap V; 10 w = 112 cm; 28–29 × 13,5–14 × 8,5–9 cm) oraz odcinek wypełniający środkową część kurtyny (etap VI;

× 9–11 cm) (Fig. 4). Near the southeastern corner, between the second and third, fifth and sixth, sixth and seventh, and seventh and eighth axes, occurrences of three-quarter bricks and half-headers are observed. In this stage, the masonry is characterized by better firing quality and a more regular decorative pattern.

It is possible that, as part of the same building campaign or shortly thereafter, the northeastern corner was raised and crowned with crenellation (stage IV, 13.8 m; 10 w = 112.5 cm; 28–28.5 × 13.5–14.5 × 9–9.5 cm), while at the same time the decorative pattern in over-fired bricks was continued. The length of this section (nearly 13 m) corresponds to the width of the chapel located here (Fig. 2, 4, 5); it may therefore be assumed that the construction of its above-ground parts continued after the erection of this fragment of the wall [Wroński 2024, pp. 438–441, Fig. 6]. Such a sequence of works, in which the chapel building was completed first, is consistent with the needs of the communal life of the convent, for which the dormitory, refectory, and the chapel itself constituted the principal elements. The final elements to be constructed were the raising of the southeastern corner (stage V; 10 w = 112 cm; 28–29 × 13.5–14 × 8.5–9 cm) and the section filling the central part of the curtain wall (stage VI; 5 w = 59 cm; 29–30 × 14–15 × 9.5–10 cm)⁵ (Fig. 4, 6, 7). Between the fifth and sixth, and sixth and seventh axes of the first floor, as well as at the sixth axis of the second floor, disturbances in the bond occur in the form of half-headers and multiplied stretchers and headers (Fig. 7). Below the seventh and eighth axes of the first floor, a levelling course is also clearly visible (transition from a single-course arrangement to a rowlock course,

5 w = 59 cm; 29–30 × 14–15 × 9,5–10 cm)⁵ (ryc. 4, 6, 7). Między 5. a 6. oraz 6. a 7. osią piętra, a także przy 6. osi drugiego piętra, występują zaburzenia wątku w postaci „rzemyków” oraz zwielokrotnionych wozówek i główek (ryc. 7). Poniżej 7. i 8. osi piętra czytelna jest także warstwa wyrównawcza (przejście układu pojedynczej warstwy w układ rolki, a następnie w układ dwuwarstwowy) (ryc. 8). Budulec użyty w ostatnim etapie był gorszej jakości, o czym świadczą zaawansowana korozja cegieł oraz znaczne ubytki w spoinach. Dolna część granicy III i IV etapu jest słabo czytelna, co może świadczyć o tym, że na placu budowy nadal znajdował się większy zapas cegieł lub że w tym miejscu mur z etapu III został częściowo podwyższony.

Prace w fazie I były realizowane w sposób spójny. Część ceglana została wzniesiona w wątku gotyckim w układzie kowadełkowym⁶, ze spoinowaniem płaskim z rysą, miejscami jednak obserwuje się przesunięcia oraz nakładanie się spoin pionowych. Oba narożniki przewiązano, zaczynając od cegły „dziewiątki” i główki, a w kolejnej warstwie stosując układ główki i wozówki⁷. Ościeża krenelażu wykonano z użyciem „rzemyków” i „dziewiątek”. Zauważalne zróżnicowanie cegieł, ich kolorystyki i formatu, zwłaszcza ich wysokości w obrębie etapów I–III, wynika zapewne z przemieszania materiału dostarczanego przez więcej niż jeden warsztat strycharski. Z kolei zaburzenia wątku, przechodzące również przez granice poszczególnych etapów, można wiązać z miejscami styku murów wznoszonych przez różne zespoły murarskie [por. Poklewski-Koziół 2012, s. 115]. W dalszych etapach nastąpiło większe ujednolicenie budulca, co świadczy o zmianie cegielni lub strycharzy. Ponadto zarejestrowano tylko dwa miejsca zaburzenia wątku, na styku stref pracy murarzy. W procesie budowy stosowano rusztowania jednosztandarowe, czego śladem są miejscami zaślepione otwory maculcowe, rozmieszczone co dziesięć warstw cegieł⁸, z niewielkimi odchyleniami w początkowych etapach prac.

Bezokienny mur kurtynowy był zwieńczony krenelażem o prostokątne zamkniętych zębach (120–125 cm zęby, 85–95 cm wręby). W niektórych wrębach widoczne są ślady skucia jednej, a nawet dwóch warstw cegieł, które pierwotnie tworzyły parapet. Jest to zapewne efekt ich usunięcia z powodu uszkodzenia bądź zamiaru zwiększenia prześwitu (ryc. 4, 7, 8). Przypuszczalnie usunięta warstwa występowała tylko od strony zewnętrznej, gdyż nie zarejestrowano jej od strony ganku. Mogła mieć formę schodkowego parapetu lub stanowić element konstrukcji osłaniającej belkę pod hak hakownicy. W obu narożnikach zęby krenelażu były ponadto wyższe o jedną warstwę cegieł, zaś w narożniku południowo-wschodnim wręby miały zróżnicowaną wysokość (ryc. 4, 6), czytelną dobrze także w południowej ścianie szczytowej skrzydła, która – przewiązana z murem V etapu – rozciąga się na długość 8,9 m i kończy się strzępiami. Pokrywa się to z linią wzdłużnej ściany działowej w południowej części skrzydła⁹. Nie można wykluczyć, że także w północnej części elewacji krenelaż miał zbliżoną formę. Różnice te mogą być związane

and subsequently to a double-course arrangement) (Fig. 8). The building material used in the final stage was of poorer quality, as evidenced by advanced weathering of the bricks and significant losses in the mortar joints. The lower part of the boundary between stages III and IV is poorly legible, which may indicate that a larger stockpile of bricks remained on the construction site or that, in this area, the wall from stage III was partially raised.

The works carried out in Phase I were executed in a coherent manner. The brick masonry was constructed in Gothic bond,⁶ with flush joints with an incised groove; in places, however, displacements and overlapping of vertical joints can be observed. Both corners were bonded, beginning with a three-quarter bricks a header, and in the subsequent course employing an arrangement of headers and stretchers.⁷ The embrasures of the crenellation were constructed using half-headers and three-quarter bricks. Noticeable variation in the bricks—their color and dimensions, particularly their height within stages I–III—most likely results from the mixing of material supplied by more than one brickyard. Disturbances in the bond, extending across the boundaries of individual phases, may in turn be associated with junctions between sections of wall constructed by different masonry teams [Poklewski-Koziół 2012, p. 115]. In the later phases, greater standardization of the building material is observed, which suggests a change of brickyard or brickmakers. Furthermore, only two instances of disturbance in the bond were recorded, located at the junctions between working zones of the masons. Single scaffolding was employed during the construction process, as evidenced by partially blocked putlog holes, in places spaced every ten brick courses,⁸ with minor irregularities in the early stages of construction.

The windowless curtain wall was crowned with crenellation with rectangular merlons (120–125 cm wide) and embrasures (85–95 cm). In some embrasures, traces of the removal of one or even two brick courses are visible; these originally formed a parapet. This is most probably the result of their removal due to damage or in order to increase the opening (Fig. 4, 7, 8). It is likely that the removed course occurred only on the external side, as it was not recorded on the side of the wall-walk. It may have taken the form of a stepped parapet or constituted part of a structure protecting the beam supporting the harquebus-rest. In both corners, the merlons were also higher by one brick course, while in the southeastern corner the embrasures varied in height (Fig. 4, 6), which is also clearly visible in the southern gable wall of the wing. This wall—bonded with the stage V masonry—extends over a length of 8.9 m and terminates in toothing. This corresponds to the line of the longitudinal partition wall in the southern part of the wing.⁹ It cannot be excluded that in the northern part of the facade the crenellation had a similar form. These differences may be related to buildings situated in both corners: the chapel, and an existing or planned structure with the proportions of a residential

z zabudową usytuowaną w obu narożnikach: kaplicą oraz istniejącym lub planowanym obiektem o proporcjach wieży mieszkalnej w narożniku w południowo-wschodnim¹⁰, gdzie mur V etapu zachował się na długości 9,5 m (przy maksymalnej możliwej wynoszącej 11 m).

Krenelaż był kryty dachem dwuspadowym, o czym świadczy brak widocznych drenów w murach oraz negatyw zadaszenia zachowany na licu wieży. Nie zaobserwowano śladu szczytów, należy zatem przypuszczać, że zabudowę kryły dachy namiotowe. Jedyńm elementem artykulacji elewacji był gzyms kapnikowy wykonany z kształtki i sfazowanej cegły ułożonej stroną główkową (w części południowej i północnej) i wozówkową (ryc. 4, 6, 8). Co warte podkreślenia, wysokość partii ceglanych do gzymsu odpowiada długości boku głównej wieży zamku, stanowiącej najpewniej bazową figurę geometryczną zastosowaną przy projektowaniu całego założenia [por. Wroński 2026, s. 100].

Uwzględniając proces przygotowawczy, początek właściwych prac budowlanych należy datować na ok. 1382 r., kiedy po raz pierwszy wzmiankowano komendanta Swobnicy. Prace realizowane od IV etapu można hipotetycznie wiązać z pożyczką zaciągniętą w 1397 r.¹¹ Zamek został pierwszy raz odnotowany w 1406 r. („*castri Wildenbruke*”) [Codex 1860, s. 294], zaś główne obiekty były już zdane do użytkowania w 1417 r., kiedy na zamku odbyło się spotkanie księcia pomorskiego z krzyżackim wójtem Nowej Marchii [Simiński 2019, s. 440]. W 1420 r. odnotowano kaplicę¹² – w tym momencie musiał zatem być ukończony narożnik północno-zachodni. Ze względu na brak wyraźnych dłuższych przerw budowlanych nie można wykluczyć, że prace zakończono wcześniej, już w 1406 r., a zamek nadawał się do pełnienia funkcji rezydencjonalnych nawet przed 1399 r. – w związku z przypuszczeniem, że przebywał tam wtedy preceptor Detlew von Walmeden [Gahlbeck 2014, s. 315–316].

Faza II (2. połowa XV w.)

W 2. połowie XV w. do kurtyny wschodniej dostawiono nowe skrzydło, mieszczące pomieszczenia reprezentacyjne i mieszkalne¹³. Należy przypuszczać, że w murze kurtynowym wybito wówczas otwory okienne, zwłaszcza w związku z zasłonięciem południowej ściany kaplicy przez nowe skrzydło (Wroński 2024, s. 439–440). W ościeżach z fazy IV widoczne są ślady wcześniejszego, celowego rozkucia o regularnej formie, jednakże czas ich powstania można ogólnie datować na fazy II–III. Zapewne w tym samym okresie, w ramach modernizacji fortyfikacji zamkowych, skuto górne warstwy cegieł we wrębach krenelażu.

Faza III (połowa XVI – początek XVII w.)

IIIa (1547–1560)

Śladem przekształceń tej fazy są przypuszczalnie rozkucia i relikty ościeży w północnej części piętra, w obrębie 7. i 8. osi. Znajdujący się tam otwór okienny został osadzony w częściowo rozglifionej, wkuwej wnęce o słabo opracowanych ścianach i stropie. Forma

tower in the southeastern corner,¹⁰ where the Phase V wall is preserved over a length of 9.5 m (with a maximum possible extent of 11 m).

The crenellation was covered with a gable roof, as indicated by the absence of visible drainage elements in the walls and by the trace of roofing preserved on the face of the tower. No traces of gables were observed; it may therefore be assumed that the buildings were covered with hipped roofs. The only element articulating the facade was a cornice executed from a molded brick and a chamfered brick laid with the header face (in the southern and northern sections) and with the stretcher face (Fig. 4, 6, 8). Notably, the height of the brick-built sections up to the cornice corresponds to the side length of the main tower of the castle, which most likely constituted the basic geometric unit employed in the design of the entire complex [Wroński 2026, p. 100].

Taking into account the preparatory process, the beginning of the actual construction works should be dated to around 1382, when the commander of Swobnica was first mentioned. The works carried out from stage IV onwards may hypothetically be associated with a loan contracted in 1397.¹¹ The castle was first recorded in 1406 (“*castri Wildenbruke*”) [Codex 1860, p. 294], while the principal buildings were already fit for use in 1417, when a meeting between the Pomeranian duke and the Teutonic vogt of the Neumark took place at the castle [Simiński 2019, p. 440]. In 1420, the chapel was mentioned;¹² at this point, the northwestern corner must therefore have been completed. Due to the lack of clear evidence for longer interruptions in construction, it cannot be excluded that the works were completed earlier, already by 1406, and that the castle was suitable for residential use even before 1399—in connection with the assumption that the preceptor Detlew von Walmeden resided there at that time [Gahlbeck 2014, pp. 315–316].

Phase II (second half of the fifteenth century)

In the second half of the fifteenth century, a new wing was added to the eastern curtain wall, housing representative and residential rooms.¹³ It may be assumed that window openings were cut into the curtain wall at that time, particularly in connection with the screening of the southern wall of the chapel by the new wing (Wroński 2024, pp. 439–440). In the jambs from Phase IV, traces of an earlier, deliberate cutting-back of a regular form are visible; however, their formation may generally be dated to Phases II–III. Most likely in the same period, as part of the modernization of the castle fortifications, the upper courses of brick in the embrasures of the crenellation were cut back.

Phase III (mid-sixteenth to early seventeenth century)

IIIa (1547–1560)

The traces of transformations from this phase most likely include cuttings and relics of jambs in the north-

ta jest wyraźnie odmienna w porównaniu z wnękami powstałymi w fazie barokowej¹⁴ (il. 8, 9). Być może kolejne otwory okienne wprowadzono również w miejscu późniejszych osi drugiego–piątego piętra, gdzie miejscami widoczne są pionowe, regularne rozkucia, wcześniejsze od ościeży wykonanych w fazach IV i V (ryc. 4, 6). Na linii 7. osi parteru został wprowadzony wykusz ryglowej latryny o szerokości ok. 1,5 m, którego śladem są wykute w murze gniazda belek; od strony wnętrza jej ślady zostały zatarte w fazie barokowej. Na piętrze powyżej latryny powstał kominek z kanałem dymowym poprowadzonym w grubości muru, czego śladem jest najprawdopodobniej rozkucie sięgające krenelażu (ryc. 4, 8, 9).

Latryna znajdowała się w izbie dworskiej istniejącej już przed 1545 r. [APS, AKW 1999, k. 2; APS, AKW 2040, k. 2, 15, 26, 43]. Z kolei potencjalne ślady otworów okiennych oraz kominek zlokalizowane są w obrębie powstałych między 1547 a 1560 r. apartamentów komendanta, obejmujących dawną izbę gościnną i sąsiednie izby braci-rycerzy [APS, AKW 2040, k. 134, 227, 230–232]¹⁵.

IIIb (4. ćwierć XVI w.)

Prace prowadzone w tej fazie wiążą się ze stopniowym odchodzeniem od militarnej funkcji zamku. W pierwszym etapie zaślepiono wręby krenelażu, a następnie nadbudowano na nim nową kondygnację (ryc. 4, 6–9). Między 6. a 7. osią zachował się zablokowany otwór okienny o wykroju zbliżonym do kwadratu (150 × 144 cm), którego śladem od strony wnętrza jest fragment łuku pełnego zamykającego wnękę okienną. W obrębie 1. i 2. osi czytelne są ościeża co najmniej dwóch kolejnych, większych otworów (ryc. 4, 6, 7), z częściowo zachowanym wewnętrznym ościeżem pierwszego z nich, profilowanym ćwierćwałkiem. Otwory były zamknięte ceglany nadprożem o grubości jednej cegły i prostych ościeżach, przypuszczalnie z odcinkowym łukiem odciążającym powyżej. Nad ościeżami 1. i 2. osi widoczne są rozkucia, mogące stanowić negatywy tych łuków. Znaczna, wynosząca ok. 230 cm, odległość między ościeżami w 2. osi może ponadto świadczyć o istnieniu w tym miejscu okien zdwojonych. Okna wprowadzono najpewniej także na pozostałych kondygnacjach, na co mogą wskazywać ślady opracowania krawędzi północnego ościeża w 2. osi oraz czworoboczne rozkucie w 8. osi piętra, te jednak zostały powiększone w fazie barokowej. Na poziomie parteru i pierwszego piętra rozstaw otworów okiennych był prawdopodobnie powiązany z istniejącym podziałem przestrzennym, zaś zachowane mury w filarach międzyokiennych na drugim piętrze wskazują na regularność zastosowanego układu. O skali prowadzonych prac świadczy ponadto rozległe przelicowanie między 1. a 2. osią piętra sięgające krenelażu (ryc. 4, 6).

Mury fazy III cechuje zróżnicowanie budulca ceglano-¹⁶ i niestaranny układ warstw. Zastosowano wątki główkowo-wozówkowe (głównie kowadełkowy), zaś spoin nie opracowano, pozostawiając je pod mlecznobiałą wyprawę tynkową o gruzelkowatej powierzchni, zachowaną na poziomie drugiego piętra [Kamiński 1982b, s. 25] (ryc. 7–9). Otwory maculco-

ern part of the first floor, within the seventh and eighth axes. The window opening located there was set within a partially splayed, cut recess with poorly finished walls and soffit. This form differs markedly from the recesses created in the Baroque phase¹⁴ (Fig. 8, 9). Further window openings may also have been introduced at the later second to fifth axes of the upper story, where vertical, regular cuttings are visible in places, predating the jambs executed in Phases IV and V (Fig. 4, 6). Along the line of the seventh axis at ground-floor level, a projecting timber-framed latrine bay approximately 1.5 m wide was added, evidenced by beam sockets cut into the wall; from the interior, its traces were obliterated during the Baroque phase. On the floor above the latrine, a fireplace was constructed, with a flue channel running within the thickness of the wall, most probably evidenced by a cutting extending up to the crenellation (Fig. 4, 8, 9).

The latrine was located within the great hall, which already existed before 1545 [APS, AKW 1999, f. 2; APS, AKW 2040, f. 2, 15, 26, 43]. The possible traces of window openings and the fireplace, in turn, are situated within the commander's apartments established between 1547 and 1560, which comprised the former guest chamber and the adjoining rooms of the knight-brethren [APS, AKW 2040, f. 134, 227, 230–232].¹⁵

Phase IIIb (last quarter of the sixteenth century)

The works carried out in this phase are associated with a gradual departure from the military function of the castle. In the first stage, the embrasures of the crenellation were infilled, and subsequently a new story was added above it (Fig. 4, 6–9).

Between the sixth and seventh axes, a blocked window opening of approximately square proportions (150 × 144 cm) has been preserved; on the interior side, its presence is indicated by a fragment of a round arch closing the window recess. Within the first and second axes, the jambs of at least two further, larger openings are clearly legible (Fig. 4, 6, 7), including the partially preserved inner jamb of the first, molded with a quarter-round profile.

The openings were closed with brick lintels one brick thick and had plain jambs, most probably with segmental arches above. Above the jambs of the first and second axes, cuttings are visible which may represent the negative traces of these arches. The considerable distance between the jambs in the second axis (approx. 230 cm) may further indicate the presence of paired windows at this location. Window openings were most likely cut into the wall on the remaining storeys as well; their existence may be indicated by traces of working on the northern jamb edge in the second axis and a rectangular cutting in the eighth axis of the first floor. These openings were later enlarged during the Baroque phase. At the level of the ground floor and first floor, the spacing of the window openings was probably related to the existing spatial divi-

Ryc. 9. Północna część elewacji wschodniej z widocznym śladem latryny z III fazy oraz przebudowaniem pionu kominowego (?), 2024; fot. K. Wroński

Fig. 9. Northern part of the eastern facade with a visible trace of the Phase III latrine and rebuilding of the chimney flue (?), 2024; photo by K. Wroński

we widoczne na drugim piętrze przy narożniku południowo-zachodnim wskazują na zastosowanie rusztowań przewieszonych.

Zaobserwowane elementy korespondują ze zmianami w elewacji frontowej, datowanymi na ostatnie ćwierćwiecze XVI w. [Kamiński 1982b, s. 25, 27]. Potwierdzają to również źródła pisane – inwentarz z 1576 r. opisuje wnętrza w niezmienionej formie [APS, AKW 2040, k. 225–248, 333–369; APS, AKW 1999, k. 2–13].

Faza nieokreślona wczesnonowożytna (połowa XVI – początek XVII w.)

Zmniejszenie światła otworu okiennego w 8. osi okiennej piętra oraz przypuszczalne wprowadzenie okna w 7. osi, którego śladem miałby być relikw północnego ościeża (ryc. 4, 8), należy wiązać z pracami prowadzonymi między połową XVI a początkiem XVII w., po pożarze w 1621 r.¹⁷, a najpóźniej przed zajęciem zamku przez wojska cesarskie w 1629 r.

Faza IV (koniec XVII – początek XVIII w. (ok. 1680–1698))

W tej fazie przeprowadzono przebudowę w stylu barokowym. Elewacja wschodnia została podporządkowana nowemu układowi przestrzenno-funkcjonalnemu, przy czym w mniejszym stopniu zadbano o zachowanie symetrii analogicznej do reprezentacyjnej ściany dziedzińcowej

sion, while the preserved masonry in the interwindow piers on the second floor indicates the regularity of the layout employed. The scale of these works is further evidenced by the extensive refacing between the first and second axes of the first floor, reaching up to the crenellation (Fig. 4, 6).

The walls of Phase III are characterized by variability in brick material¹⁶ and an irregular arrangement of courses. Header–stretcher bonds were employed (primarily of the English bond type), while the joints were left untooled, intended to be covered with a milky-white plaster coating of a nodular texture, preserved at the level of the second floor [Kamiński 1982b, p. 25] (Fig. 7–9). Putlog holes visible on the second floor near the southwestern corner indicate the use of cantilevered scaffolding.

The observed features correspond to changes in the main (courtyard) facade, dated to the last quarter of the sixteenth century [Kamiński 1982b, pp. 25, 27]. This is also confirmed by written sources—the inventory of 1576 describes the interiors in an unchanged form [APS, AKW 2040, f. 225–248, 333–369; APS, AKW 1999, f. 2–13].

Undetermined early modern phase (mid-sixteenth to early seventeenth century)

The reduction in the size of the window opening in the eighth axis of the first floor, as well as the probable insertion of a window in the seventh axis—evidenced by a remnant of the northern jamb (Fig. 4, 8)—should be associated with works carried out between the mid-sixteenth and early seventeenth centuries, after the fire of 1621¹⁷ and no later than before the occupation of the castle by imperial troops in 1629.

Phase IV (late seventeenth – early eighteenth century, c. 1680–1698)

In this phase, a Baroque remodeling was carried out. The eastern facade was adjusted to a new spatial and functional layout, although less attention was paid to maintaining symmetry comparable to that of the representative courtyard facade (Fig. 3). Following the construction of a central staircase, a new garden entrance was cut through on the axis of the building, and at the level of the landings, large windows topped with round arches were inserted (Fig. 4, 7). In the southern part of the facade, substantial sections of the wall between the second and fifth axes at the levels of the first and second floors were either refaced or rebuilt.¹⁸ This resulted in a regular five-axis composition, associated with the representative Ducal Hall and the adjoining rooms located on the first floor. A degree of symmetry is also apparent on the second floor, which housed private apartments¹⁹ (Fig. 3, 4, 6, 8).

The northern part of the facade was affected to the least extent by the changes (Fig. 4). The axes on the first floor do not correspond to those of the front facade, which may suggest that, in the new interior layout, the

(ryc. 3). W związku z powstaniem centralnej klatki schodowej przebito w osi budynku nowe wejście ogrodowe, a na poziomie spoczników wprowadzono monumentalne okna zamknięte łukiem pełnym (ryc. 4, 7). W południowej części elewacji przelicowano lub wymurowano na nowo znaczne fragmenty ścian na wysokości 2.–5. osi pierwszego i drugiego piętra¹⁸. Powstał tu rytmiczny układ 5-osiowy, powiązany z usytuowaną na pierwszym piętrze reprezentacyjną Salą Książęcą i sąsiednimi pokojami. Stosunkową symetrią cechuje się także drugie piętro, mieszczące przestrzenie prywatne¹⁹ (ryc. 3, 4, 6, 8).

Zmiany w najmniejszym stopniu objęły północną część elewacji (ryc. 4). Osie na piętrze nie odpowiadają elewacji frontowej, co może sugerować, że w nowym układzie wewnątrz zachowano lokalizację starszych otworów lub ograniczono liczbę nowych ze względu na trudność ich wybicia w średniowiecznej kurtynie. Jednocześnie zlikwidowano latrynę oraz górną część komina w grubości muru, gdyż pokrywały się z osią nowego otworu okiennego drugiego piętra (ryc. 9).

Otwory okienne otrzymały zunifikowaną formę: zbliżoną do kwadratu na drugim piętrze oraz większą, prostokątną w parterze i na piętrze w części południowej; w północnej części format okien był zróżnicowany. Zamknięto je, poza klatką schodową, ceglanyimi nadprożami o grubości jednej cegły (w jednym wypadku drewnianą belką). Niewykluczone, że krótko po zakończeniu prac zmniejszono światło dwóch okien parteru w południowej części, zamykając je analogicznym nadprożem; dla otworu osadzonego w ościeżu przykrytym belką zastosowano odciążenie w postaci łuku odcinkowego (ryc. 3, 4, 6, 7). Przebudowa wiązała się z wykonaniem nowych wnek okiennych i drzwiowych.

Stosowano watek kowadełkowy, choć miejscami, zwłaszcza w przemurowaniach o mniejszej powierzchni, układ był nieregularny i dostosowany zarówno do kształtu przemurowania, jak i zróżnicowanego materiału. Warte odnotowania jest naśladownictwo technik średniowiecznych w ościeżach 7. i 8 osi parteru w postaci wтку gotyckiego ze spoiną poziomą z rysą. Nieregularne otwory maculcowe zachowały się głównie w południowej części, poniżej otworów okiennych drugiego piętra – rozmieszczono je co 13 warstw. Ponadto w 10. osi widoczne jest znaczne rozkucie muru I i III fazy, ze śladami uszkodzenia lica ceglanoego i gzymsu poniżej, przypuszczalnie będące śladem ustawienia w tym miejscu żurawia w trakcie przebudowy²⁰ (ryc. 4, 8). Powierzchnie ścian były przygotowane do położenia tynków, trudno jednak ocenić, czy elewacja wschodnia została nimi finalnie pokryta²¹. Prace przebiegały w kilku etapach i niewykluczone, że prowadziło jej kilka zespołów lub następowała ich zmiana, gdyż przemurowanie między 2. a 5. osią cechuje się starannością i względną jednorodnością materiału (ryc. 4, 6).

Fazę tę datuje się na lata 1680–1700²² – w 1698 r. (lub krótko po) powstał obraz Michiela Madderstega przedstawiający ukończoną elewację zachodnią. Pewne prace mogły być kontynuowane jeszcze w kolejnych latach.

location of earlier openings was preserved, or that the number of new ones was limited due to the difficulty of cutting them into the medieval curtain wall. At the same time, the latrine and the upper part of the chimney within the thickness of the wall were removed, as they coincided with the axis of a new window opening on the second floor (Fig. 9).

The window openings were given a more uniform form: approximately square on the second floor and larger, rectangular ones on the ground floor and first floor in the southern part; in the northern part, the window forms remained varied. Except for those in the staircase, they were closed with brick lintels one brick thick (in one case with a timber beam). It cannot be excluded that shortly after the completion of the works, the size of two ground-floor windows in the southern part was reduced by closing them with analogous lintels; in the case of an opening set within a jamb spanned by a beam, a segmental relieving arch was employed (Fig. 3, 4, 6, 7). The rebuilding involved the creation of new window and door recesses.

An English bond was employed; however, in places, particularly in smaller areas of rebuilding, the arrangement was irregular and adapted both to the form of the rebuilding and to the varied material. Noteworthy is the imitation of medieval techniques in the jambs of the seventh and eighth axes at ground-floor level, in the form of Gothic bond with horizontal joints featuring an incised groove. Irregular putlog holes are preserved mainly in the southern part, below the window openings of the second floor, where they are spaced at intervals of thirteen courses. In addition, in the tenth axis a substantial cutting into the Phase I and Phase III masonry is visible, with traces of damage to the brick face and the cornice below, most probably representing evidence of the placement of a crane at this location during the rebuilding²⁰ (Fig. 4, 8). The wall surfaces were prepared for the application of plaster; however, it is difficult to determine whether the eastern facade was ultimately plastered.²¹ The works were carried out in several stages, and it cannot be excluded that they were undertaken by different teams or that changes in personnel occurred, as the rebuilding between the second and fifth axes is characterized by careful workmanship and a relatively uniform material (Fig. 4, 6).

This phase is dated to the years 1680–1700;²² in 1698 (or shortly thereafter), a painting by Michiel Maddersteg depicting the completed western facade was created. It is possible that certain works continued in the following years.

Phase V (second half of the nineteenth century)

The window openings in the southern part of the first floor (axes 2–5) were reduced in size and closed with arches of varying form (Fig. 4, 6). In the second axis, the brick lintel from Phase IV was removed, which may have resulted from settlement of the walls. In three windows, stepped jambs were employed, closed

Faza V (2. połowa XIX w.)

Otwory okienne w południowej części piętra (osie 2.–5.) zostały zmniejszone i zamknięte łukami o zróżnicowanej formie (ryc. 4, 6). W 2. osi zlikwidowano nadproże ceglane z fazy IV, co mogło wynikać z osiadania murów. W trzech oknach zastosowano ościeża uskokowe, zamknięte podwójnymi łukami odcinającymi odcinkowymi, poniżej których wykonano właściwe, prostokątne ościeża zamknięte łukiem odcinkowym o niemal płaskiej strzałce. Okno w 4. osi jako jedyne zamknięto wyłącznie nadprożem ceglanym. Zmiany te odpowiadają wprowadzonemu wówczas podziałowi Sali Książęcej na dwa trakty, z mniejszymi pomieszczeniami w części tylnej. Drugim etapem prac było zmniejszenie otworu okiennego 1. osi piętra, który zamknięto nadprożem ceglanym o grubości jednej cegły. W tym czasie najpewniej powstała także weranda w osi drzwi ogrodowych.

Prace prowadzono z użyciem cegły maszynowej (10 w = 76 cm, 23,5 × 12 × 6 cm; 10 w = 72 cm, 17–17,5 × 11,5 × 6–6,5 cm), stosując staranny watek główkowo-wozówkowy ze spoiną wklęsłą, co przemawia za datowaniem tej fazy na 2. połowę XIX w.²³

Faza VI (1. połowa XX w., po 1899 r.)

W miarę stopniowego zarzucania rezydencjonalnego charakteru części wewnątrz i wprowadzania funkcji gospodarczych wypełniono cegłą niektóre kwatery okien 1.²⁴, 4. i 5. osi parteru (ryc. 4, 6). Dalsze prace miały charakter doraźnych remontów i obejmowały m.in. przemurowanie parapetów oraz ich częściowe zastąpienie opaskami betonowymi.

Faza VII (2. połowa XX w.)

Wraz ze zmianą funkcji po 1945 r. i przeznaczeniem wewnątrz na biura PGR-u oraz magazyny postępowała degradacja zamku. Zniszczeniu uległa stolarka, a w związku z pogłębiającą się rysą w narożniku południowo-wschodnim doszło do destrukcji otworów okiennych na drugim piętrze. Zlikwidowana została weranda, a wyjście ogrodowe zamurowano (ryc. 3, 4).

Faza nieokreślona

Do fazy tej zaliczono przemurowania nowożytnie, w tym otwór okienny w 7. osi parteru osadzony we wnętrzu z XVII–XVIII w.

Wnioski

Mimo znacznych przekształceń elewacji wschodniej obraz uzyskany w toku badań koresponduje z przekazami źródłowymi i potwierdza, że kasztel był w dużym stopniu ukończony przed 1420 r. Etapowość średniowiecznego procesu budowy wynikała z prac prowadzonych w obrębie jednej fazy, być może z jedną nieco dłuższą przerwą. W momencie ukończenia bezokienną kurtynę wieńczył kryty dachem dwuspadowym krenelaż, a w narożniku północno-wschodnim znajdowała się kaplica przykryta dachem

with double segmental relieving arches, below which the actual rectangular openings were formed, closed with a segmental arch of almost flat curvature. The window in the fourth axis was the only one closed solely with a brick lintel. These changes correspond to the subdivision of the Ducal Hall into two bays, with smaller rooms in the rear part. A second stage of the works involved reducing the size of the window opening in the first axis of the first floor, which was closed with a brick lintel one brick thick. At that time, a veranda was most probably also constructed on the axis of the garden doorway.

The works were carried out using machine-made bricks (10 w = 76 cm, 23.5 × 12 × 6 cm; 10 w = 72 cm, 17–17.5 × 11.5 × 6–6.5 cm), employing a carefully executed header–stretcher bond with concave joints, which supports dating this phase to the second half of the nineteenth century.²³

Phase VI (first half of the twentieth century, after 1899)

With the gradual abandonment of the residential character of some of the interiors and the introduction of utilitarian functions, some window panes in the first,²⁴ fourth, and fifth axes at ground-floor level were filled in with brick (Fig. 4, 6). Further works took the form of ad hoc repairs and included, among others, the rebuilding of window sills and their partial replacement with concrete surrounds.

Phase VII (second half of the twentieth century)

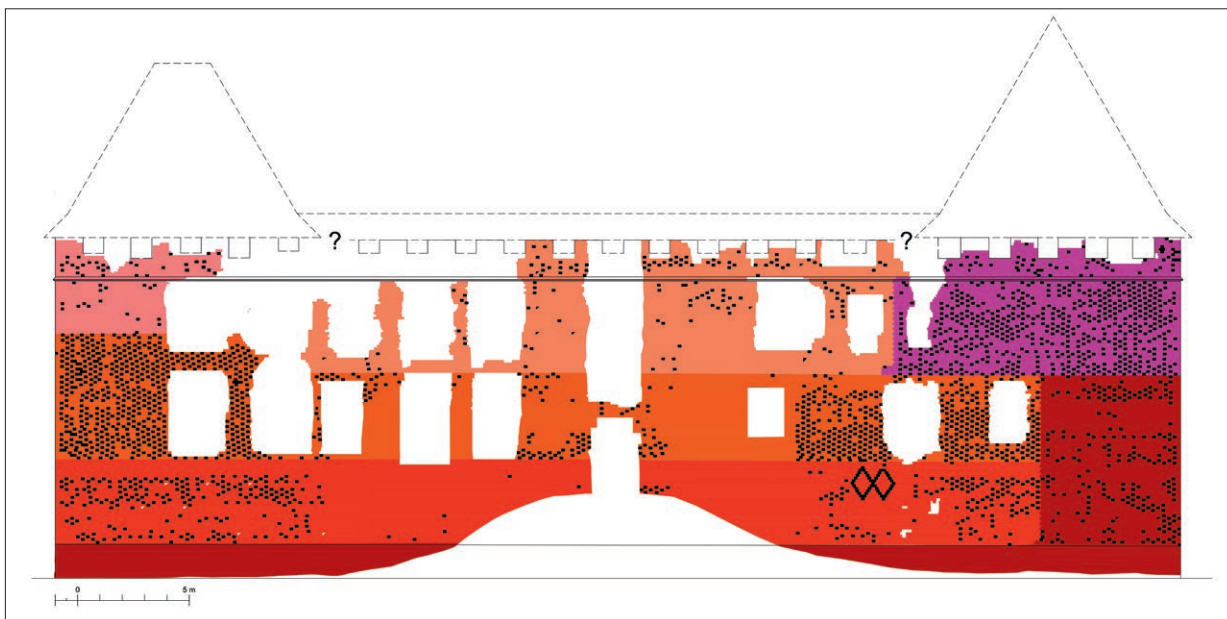
With the change of function after 1945 and the conversion of the interiors for use as offices of the State Agricultural Farm and as storage, the degradation of the castle progressed. The joinery was destroyed, and, in connection with the widening crack in the southeastern corner, the window openings on the second floor were damaged. The veranda was removed, and the garden entrance was bricked up (Fig. 3, 4).

Undetermined phase

This phase includes post-medieval rebuilding, including a window opening in the seventh axis at ground-floor level, set within a seventeenth–eighteenth-century recess.

Conclusions

Despite significant transformations of the eastern facade, the picture obtained in the course of the research corresponds with the source material and confirms that the castle was to a large extent completed before 1420. The staged character of the medieval construction process resulted from works carried out within a single phase, possibly with one slightly longer interruption. At the time of completion, the windowless curtain wall was crowned with crenellation covered by a gable roof, while a chapel covered with a hipped roof was located in the northeastern corner. The possibility of the exist-

Ryc. 10. Próba rekonstrukcji elewacji wschodniej w I fazie z założeniem istnienia zabudowy w narożniku południowo-wschodnim; ryc. K. Wroński

Fig. 10. Reconstruction of the eastern facade in Phase I, assuming the existence of buildings in the south-eastern corner; drawing by K. Wroński

czterospadowym. Nie można wykluczyć istnienia lub planowania zabudowy również w południowo-wschodnim narożniku zamku.

Formę ówczesnej elewacji prezentuje próba rekonstrukcji fazy I (ryc. 10). Powstanie w 2. połowie XV w. nowego skrzydła nie pozostawiło w elewacji czytelnych reliktyw. W połowie XVI w. rozpoczęły się prace związane z przekształcaniem zamku w obiekt rezydencjonalny w duchu renesansu. Początkowo ograniczały się one przypuszczalnie do wykonania nielicznych otworów okiennych na poziomie piętra, powiązanych z ulokowanymi tam pomieszczeniami mieszkalnymi, jednak w ostatniej ćwierci XVI w. na poziomie ganku obronnego powstała nowa kondygnacja, której ściana zewnętrzna stanowi najlepiej zachowany element tej fazy. Największe przekształcenia przyniosła barokowa przebudowa z przełomu XVII i XVIII w., która – mimo późniejszych ingerencji i stopniowej degradacji – ukształtowała zarówno elewację wschodnią, jak i całe skrzydło w formie zasadniczo zachowanej do dzisiaj.

Niewątpliwie dalszych informacji o tym wyjątkowym dla Pomorza Zachodniego zabytku mogą dostarczyć kompleksowe badania architektoniczno-archeologiczne obejmujące cały zamek.

ence or planning of building in the southeastern corner of the castle cannot be excluded.

The appearance of the facade at that time is presented by a reconstruction of Phase I (Fig. 10). The construction of a new wing in the second half of the fifteenth century did not leave clearly legible traces in the facade. In the mid-sixteenth century, works began that were connected with transforming the castle into a residential building in the spirit of the Renaissance. Initially, these were probably limited to the cutting of a small number of window openings at the first-floor level, associated with the residential rooms located there. However, in the last quarter of the sixteenth century, a new story was created at the level of the wall-walk, the external wall of which constitutes the best-preserved element of this phase. The most extensive transformations resulted from the Baroque remodeling at the turn of the seventeenth and eighteenth centuries, which—despite later interventions and gradual degradation—shaped both the eastern facade and the entire wing in a form essentially preserved to the present day.

Przypisy

- ¹ Pomiar cegieł wykonano według schematu: 10 warstw = wysokość warstw wraz ze spoiną; długość × szerokość × grubość.
- ² Z obserwacji wynika, że w pierwszej kolejności wzniesiono wysoko narożnik południowo-zachodni, do którego następnie dowiązano pozostałą część kurtyny południowej.
- ³ Północna część kurtyny również charakteryzuje się na tej wysokości mniejszą liczbą zendrówek. Jednocześnie wysokość ta (sześć warstw) odpowiada wysokości muru

Footnotes

- ¹ Brick measurements were taken according to the following scheme: 10 courses = total height of the courses including joints; length × width × thickness.
- ² Observations indicate that the southwestern corner was erected first to a considerable height, to which the remaining part of the southern curtain wall was subsequently bonded.
- ³ The northern part of the curtain wall is also characterized, at this level, by a smaller number of overfired bricks. At the same time, this height (six courses) corresponds to the

- wznoszonego jednorazowo przez jednego murarza z wraz pomocnikami. Por. Poklewski-Koziół 2012, s. 115.
- ⁴ Ówczesny poziom dziedzińca (ok. 1,5 m poniżej obecnego) rekonstruuje się w oparciu o poziom świetlików piwnicznych w elewacji południowej kaplicy. W trakcie wierceń archeologicznych przypuszczalny poziom użytkowy na osi wjazdu uchycono na głębokości 150 cm, ale w północnej części dziedzińca calec zarejestrowano na głębokości zaledwie 80 cm [Cnotliwy et al. 1979, s. 11–12].
 - ⁵ Ze względu na niedostępność pomiar wykonano na wewnętrznym licu kurtyny.
 - ⁶ Wyłącznie w południowej części, poniżej krenelażu, występuje warstwa główkowa.
 - ⁷ Sposób wiązania jest odmienny w stosunku do narożnika południowo-zachodniego oraz narożnika północno-zachodniego (wieży), gdzie w pierwszej warstwie zastosowano główkę i dwie wozówki, a w kolejnej – wozówkę i „dziewiątkę”. Dopiero w górnej partii części czworobocznej wieży pojawia się sposób wiązania analogiczny do zastosowanego w kurtynie wschodniej.
 - ⁸ Zwyczajowo 10–11 cegieł [Kąsinowski 1972, s. 53–54].
 - ⁹ Została wtórnie dostawiona (nachodzi na światło wyjścia ucieczkowego). Wzniesiono ją w technice *opus emplectum* z kamiennie-ceglany licem (grubość ok. 1,4 m). Zbliżoną grubość (ok. 1,35 m) miała ściana szczytowa kaplicy. Ponadto na piętrze, w narożniku południowo-wschodnim, od strony wewnętrznej stwierdzono ślady okopcenia oraz skute lico bądź strzępia w kurtynie południowej [Kamiński 1982a, rys. *Swobnica zamek: pom. 110*].
 - ¹⁰ Na zamku rycerskim w Złocięncu wzniesiono dwie narożne wieże mieszkalne [Radacki 1976, s. 190, 194–195, ryc. 152].
 - ¹¹ Książęta pomorscy w 1377 r. zapewnili o pomocy przy budowie; być może temu służyły także nadania bedy pieniężnej z 1383 r. i znaczna pożyczka 80 kop groszy czeskich z 1397 r. [Breitsprecher 1940, s. 98–100, 106].
 - ¹² „Der lampe in der capelle to Wildenbruke upme slot”, za: Breitsprecher 1940, s. 104.
 - ¹³ Układ pomieszczeń według inwentarza z 1545 r.: (od północy) na parterze kaplica (1,5 kondygnacji), izba dworska, komnata komendanta, sypialnia i „izba ciemna”, na piętrze izba gościnna, trzy izby braci-rycerzy, deskowana izba (?) („braden khammer”) oraz przypuszczalnie kilka dalszych izb.
 - ¹⁴ W fazie barokowej w świetle wnęki wstawiono ścianę [Kamiński 1982a, rys. *Swobnica zamek: pom. 105, 106*].
 - ¹⁵ Potwierdzeniem prac są rejestry pożyczek z 1560 r., w których odnotowano m.in.: „60 g. dem tischlermstr Wetzel, der vielleicht das obere zimmer vertafelte, [...] 35 g. nach Stettin fur ziegel und flursteine” [Breitsprecher 1940, s. 174]. Apartament urządzony w miejscu izb braci-rycerzy został w 1560 r. określony właśnie jako *oben vorteffeltem neuen gemach* [APS, AKW 2040, k. 227].
 - ¹⁶ Zarejestrowano powtarzalny format ok. 27–28 × 11–13 × 7–7,5 cm.
 - ¹⁷ „Ganze Haus samt allen Zimmern, ausgenommen das Brauhaus und das Zimmer unter dem Thorhause”. Ów Haus Breitsprecher uznał za skrzydło południowe, którego zniszczenie doprowadziło do przeniesienia niektórych funkcji użytkowych do wnętrza skrzydła wschodniego [Bülow 1880, s. 214; Breitsprecher 1940, s. 164].
 - ¹⁸ Również elewacja frontowa w tej części zamku uległa znacznym przekształceniom.
 - ¹⁹ Zbigniew Radacki twierdził, że układ okien parteru i piętra elewacji wschodniej powstał dopiero na początku XIX w., height of a section of wall constructed in a single working cycle by one mason with assistants. Cf. Poklewski-Koziół 2012, p. 115.
 - ⁴ The original ground level of the courtyard (approx. 1.5 m below the present level) is reconstructed on the basis of the level of the cellar skylights in the southern facade of the chapel. During archaeological drilling, the presumed occupation level along the axis of the castle gate was recorded at a depth of 150 cm, whereas in the northern part of the courtyard the subsoil was encountered at a depth of only 80 cm [Cnotliwy et al. 1979, pp. 11–12].
 - ⁵ Due to limited access, the measurements were taken on the inner face of the curtain wall.
 - ⁶ A header course occurs exclusively in the southern part, below the crenellation.
 - ⁷ The bonding differs from that observed in the southwestern corner and the northwestern corner (the tower), where the first course consists of a header and two stretchers, and the following course of a stretcher and a three-quarter brick. Only in the upper part of the tower’s quadrangular section does a bonding pattern appear that is analogous to that used in the eastern curtain wall.
 - ⁸ Typically 10–11 bricks [Kąsinowski 1972, pp. 53–54].
 - ⁹ The wall was added secondarily (overlapping the opening of the escape exit). It was constructed using the *opus emplectum* technique, with a stone-and-brick facing (approx. 1.4 m thick). A similar thickness (approx. 1.35 m) was characteristic of the gable wall of the chapel. In addition, on the first floor, in the southeastern corner, traces of soot deposits were identified on the inner side, as well as the hacked-back face or toothing in the southern curtain wall [Kamiński 1982a, rys. *Swobnica zamek: pom. 110*].
 - ¹⁰ At the knightly castle in Złocieniec, two corner residential towers were constructed [Radacki 1976, pp. 190, 194–195, Fig. 152].
 - ¹¹ In 1377, the Pomeranian dukes assured their support for the construction; the grant of a monetary endowment in 1383 and the substantial loan of 80 kopa of Prague groschen in 1397 may also have served this purpose [Breitsprecher 1940, pp. 98–100, 106].
 - ¹² „Der lampe in der capelle to Wildenbruke upme slot”, quoted in: Breitsprecher 1940, p. 104.
 - ¹³ Layout of the rooms according to the inventory of 1545: (from the north) on the ground floor, a chapel (one-and-a-half stories), the great hall, the commander’s chamber, a bedroom, and a “dark chamber;” on the first floor, a guest chamber, three rooms of the knight-brethren, a boarded chamber (?) (*braden khammer*), and several other rooms.
 - ¹⁴ In the Baroque phase, a wall was inserted within the recess [Kamiński 1982a, rys. *Swobnica zamek: pom. 105, 106*].
 - ¹⁵ Evidence of these works is provided by the loan registers of 1560, which record, among others: 60 g. dem tischlermstr Wetzel, der vielleicht das obere zimmer vertafelte, [...] 35 g. nach Stettin fur ziegel und flursteine” [Breitsprecher 1940, p. 174]. The apartment arranged in place of the rooms of the knight-brethren was in 1560 described precisely as *oben vorteffeltem neuen gemach* [APS, AKW 2040, f. 227].
 - ¹⁶ A recurrent brick format of approx. 27–28 × 11–13 × 7–7.5 cm.
 - ¹⁷ “Ganze Haus samt allen Zimmern, ausgenommen das Brauhaus und das Zimmer unter dem Thorhause.” This Haus was identified by Breitsprecher as the southern wing, the destruction of which led to the transfer of certain functions to the interiors of the eastern wing [Bülow 1880, p. 214; Breitsprecher 1940, p. 164].

na co miałyby wskazywać charakter wnętrza oraz rzut zamku z lat 20. XIX w. opublikowany przez Hugo Lemckego [Radacki 1959]. Badania Kazimiera Kality wykazały jednak, że dwutraktowy układ parteru i jego wystrój powstały już w fazie barokowej [Kalita 1975, s. 17–19, 21–22].

²⁰ Zbliżone rozkucie widoczne jest w 4. osi drugiego piętra elewacji zachodniej.

²¹ W skrzydle południowym tynk zachował się wyłącznie na elewacji dziedzińcowej, natomiast na pozostałych dwóch elewacjach nie stwierdzono jego śladów.

²² Prace prowadzono w 1685 r.: „*Waß auch die ganz nöthige Reparaturung des hiesigen Schlosses anbetrifft*” [Hinterkeuser 2014, s. 24].

²³ Prace remontowe przy wieży były prowadzone w 1899 r. [Die Baudenkmäler 1902, s. 309]. Andrzej Kamiński początek prac w skrzydle wschodnim datuje również na 1899 r. [Kamiński 1982b, s. 33–34]. Por. także dwa widoki zamku z 1892 i 1899 r. [Pomerania 1846].

²⁴ W obu traktach tej osi wykonano dodatkowe stropy dzielące pomieszczenia na dwie kondygnacje.

¹⁸ The front facade in this part of the castle likewise underwent significant transformations.

¹⁹ Zbigniew Radacki argued that the arrangement of windows at the ground-floor and first-floor levels of the eastern facade was created only at the beginning of the nineteenth century, as suggested by the character of the interiors and a plan of the castle from the 1820s published by Hugo Lemcke [Radacki 1959]. However, research by Kazimiera Kalita has shown that the two-tract layout of the ground floor and its interior decoration had already been established in the Baroque phase [Kalita 1975, pp. 17–19, 21–22].

²⁰ A similar cutting is visible in the fourth axis of the second floor of the western facade.

²¹ In the southern wing, plaster is preserved only on the courtyard facade, whereas no traces of it were found on the other two facades.

²² The works were carried out in 1685: “*Waß auch die ganz nöthige Reparaturung des hiesigen Schlosses anbetrifft*” [Hinterkeuser 2014, p. 24].

²³ Repair works on the tower were carried out in 1899: *Die Baudenkmäler* 1902, pp. 309]. Andrzej Kamiński also dates the beginning of the works in the eastern wing to 1899 [Kamiński 1982b, pp. 33–34]. Cf. also two views of the castle from 1892 and 1899 [Pomerania 1846].

²⁴ In both bays of this axis, additional floors were inserted, dividing the rooms into two storeys.

Bibliografia / References

Archiwalia / Archive materials

Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej APS), Archiwum Książąt Wołoszkich (dalej AKW), sygn. 1999, 2040.

Teksty źródłowe / Source texts

Bülow Gottfried, *Inventarium der S. Johanniterordenscomthurei Wildenbruch aus den Jahren 1547 und 1560*, „Baltische Studien. Alte Folge” 1879, t. 29.

Codex diplomaticus Brandenburgensis. Sammlung der Urkunden, Chroniken und sonstigen Geschichtsquellen für die Geschichte der Mark Brandenburg und ihrer Regenten, Th. 1, Bd. 19, hrsg. v. Adolph Friedrich Riedel, Berlin 1860.

Kantzow Thomas, *Pomerania. Kronika pomorska z XVI wieku*, t. 1, Szczecin 2005.

Dokumentacja / Documentation

Cnotliwy Eugeniusz, Kamiński Roman, Rogosz Ryszard, Wilgocki Eugeniusz, „Swobnica – zamek / woj. szczeciński / : Dokumentacja z archeologicznych badań wiertniczych przeprowadzonych w 1979 r. na terenie założenia zamkowego w Swobnicy”, mps w archiwum NID w Warszawie, Oddział Terenowy w Szczecinie, Szczecin 1979.

Kalita Kazimiera, „Swobnica : woj. Szczeciński : zamek : Dokumentacja historyczno-architektoniczna z uwzględnieniem wystroju wnętrza wykonana na zlecenie Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej – Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie”, mps w archiwum NID w Warszawie, Oddział Terenowy w Szczecinie, Szczecin 1975.

Kamiński Andrzej, „Swobnica : Badania architektoniczne”, dokumentacja terenowa, mps w archiwum NID w Warszawie, Oddział Terenowy w Szczecinie, Szczecin 1982a.

Kamiński Andrzej, „Swobnica : Badania architektoniczne”, mps w archiwum NID w Warszawie, Oddział Terenowy w Szczecinie, Szczecin 1982b.

Kąsinowski Antoni, „Swobnica – zamek, woj. szczeciński” [graficzne rozwarstwienie chronologiczne kondygnacji], mps w archiwum NID w Warszawie, Oddział Terenowy w Szczecinie, Szczecin 1959.

Radacki Zbigniew, „Zamek w Swobnicy: Dokumentacja historyczna”, mps w archiwum NID w Warszawie, Oddział Terenowy w Szczecinie, Szczecin 1959.

Opracowania / Secondary sources

Architektura gotycka w Polsce, red. Teresa Mroczko, Marian Arsyński, t. 2: *Katalog zabytków*, red. Andrzej Włodarek, Warszawa 1995.

Breitsprecher Albert, *Die Komturei Rörchen-Wildenbruch. Geschichte des Landes Bahn und Wildenbruch*, Stettin 1940.

Brzustowicz Grzegorz J., *Likwidacja zakonu templariuszy w Nowej Marchii i na Pomorzu Zachodnim*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2009, t. 16.

Die Baudenkmäler der Provinz Pommern, Th. 2: *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, Bd. 2: *Die Kreise Randow, Greifenhagen und Pyritz*, H. 6: *Der Kreis Greifenhagen*, hrsg. v. Hugo Lemcke, Stettin 1902.

Gahlbeck Christian, *Lagow (Łagów) oder Sonnenburg (Słońsk). Zur Frage der Residenzbildung in der Ballei*

- Brandenburg der Johanniter 1317 bis 1527*, [w:] *Regionalität und Transfergeschichte: Ritterordenskommenden der Templer und Johanniter im nordöstlichen Deutschland und Polen*, hrsg. v. Christian Gahlbeck, Heinz-Dieter Heimann, Dirk Schumann, Berlin 2014.
- Guerquin Bohdan, *Zamki w Polsce*, Warszawa 1984.
- Hinterkeuser Guido, *Wildenbruch / Swobnica, Woiwodschaft Westpommern / Województwo Pomorze Zachodnie* (Schlösser und Gärten der Neumark / Zamki i ogrody Nowej Marchii 4/15), Berlin 2014.
- Kajzer Leszek, Kołodziejski Stanisław, Salm Jan, *Leksykon zamków w Polsce*, Warszawa 2010.
- Kalita-Skwirzyńska Kazimiera, *Swobnica – zamek / Wildenbruch – Schloss*, [w:] *Zamki i rezydencje na Pomorzu / Schloesser und Herrenhauser in Pommern*, red. Kazimiera Kalita-Skwirzyńska, Eugeniusz Kus, Beata Makowska, Zdzisław Pawlicki, Ewa Prync-Pomerence, Szczecin 2006.
- Kąsinowski Antoni, *Podstawowe zasady murarstwa gotyckiego na Pomorzu Zachodnim*, Warszawa 1972.
- Pilch Józef, Kowalski Stanisław, *Leksykon zabytków architektury Pomorza Zachodniego i ziemi lubuskiej*, Warszawa 2012.
- Poklewska-Kozieł Tadeusz, *Studia o zamkach średniowiecznych*, oprac. Jarzy Maik, Maria Żemigala (Collectio Archaeologica Historica at Ethnologica 5), Warszawa 2012.
- Pomerania: Geschichte und Beschreibung des Pommerlandes zur Förderung der pommerschen Vaterlandskunde*, B. 4–6, Stettin 1846.
- Radacki Zbigniew, *Średniowieczne zamki na Pomorzu Zachodnim*. Suplement do monografii z 1976 roku, „Materiały Zachodniopomorskie. Nowa Seria” 2005/2006, t. 2–3, nr 2.
- Radacki Zbigniew, *Średniowieczne zamki Pomorza Zachodniego*, Warszawa 1976.
- Simiński Rafał, *Konflikt – pojednanie – współpraca. Studia nad polityką książąt zachodniopomorskich i biskupów kamieńskich wobec Zakonu Krzyżackiego w Prusach w latach 1320–1423*, Wrocław 2019.
- Wroński Krzysztof, *The church within the walls. Sacred spaces in Hospitaller castles*, „Studia z Dziejów Średniowiecza” 2024, t. 27.
- Wroński Krzysztof, *Wehrbauten der Johanniter in der Balley Brandenburg. Anmerkungen zur Bautechnik bei der Errichtung von Ordensburgen*, „Backsteinbaukunst” 2026 [w druku].
- Zimnowoda-Krajewska Bożena, *Badania architektury ceglanej – kryteria analityczne i graficzna interpretacja wniosków*, [w:] *Badania architektoniczne. Historia i perspektywy rozwoju*, red. Marian Arsyński, Maciej Prarat, Ulrich Schaaf, Bożena Zimnowoda-Krajewska, Toruń 2015.

Publikacje prasowe / Press publications

- Bülów Gottfried, *Die Johanniter-Commende Wildenbruch*, „Wochenblatt der Johanniter-Ordens-Balley Brandenburg” 1880, t. 21, nr 36.

Streszczenie

Zamek joannitów w Swobnicy należy do najcenniejszych zabytków architektonicznych Pomorza Zachodniego. W pełnej wysokości zachowała się jego pozbawiona tynków elewacja wschodnia, która dotychczas nie była przedmiotem szczegółowych badań. Celem prac prowadzonych przez autora w latach 2023–2024 było określenie charakteru przekształceń tej części zamku i skorelowanie uzyskanych wyników z danymi pochodzącymi z wcześniejszych badań skrzydła głównego. Określono przebieg średniowiecznego procesu budowlanego, powiązanego z wymogami reguły zakonnej, oraz zarysowano możliwy pierwotny wygląd tej części zamku. Zarejestrowano relikty fazy renesansowej, w której obiektowi nadano charakter rezydencjonalny, oraz fazy barokowej, w której nastąpiła radykalna przebudowa elewacji. Ponadto oceniono skalę zmian wprowadzonych w XIX i XX w. Uzyskane wyniki istotnie uzupełniają dotychczasowy stan wiedzy i stanowią podstawę do objęcia dalszymi badaniami całego założenia zamkowego.

Abstract

The Castle of the Knights Hospitaller in Swobnica is one of the most valuable architectural monuments of Western Pomerania. Its eastern facade, preserved to its full height and devoid of plaster, has until now not been the subject of detailed study. The aim of the research conducted by the author in 2023–2024 was to determine the character of the transformations of this part of the castle and to correlate the results obtained with data from earlier studies of the main wing. The course of the medieval construction process, associated with the requirements of the Order's rule, was identified, and a possible reconstruction of the original appearance of this part of the castle was outlined. Remains of the Renaissance phase were recorded, during which the complex was given a residential character, as well as of the Baroque phase, in which a radical remodeling of the facade took place. In addition, the extent of changes introduced in the nineteenth and twentieth centuries was assessed. The results obtained significantly supplement the existing state of knowledge and provide a basis for further research on the entire castle complex.